

УДК 343.9

ОБСТАНОВКА ДАВАННЯ ПОМИЛКОВИХ ПОКАЗАНЬ (ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ВПЛИВ) ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ

Переверза О.Я., к. ю. н.,
викладач

Ізмаїльський навчальний центр
Національного університету «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри права
Придунайська філія Міжрегіональної Академії управління персоналом

Стаття присвячена деяким проблемам визначення механізму формування помилкових показань. Проаналізовано вплив обстановки давання показань як фактора процесуального тиску на допитувану особу, котра дає помилкові показання. Робиться висновок щодо зміни тактики підготовки до допиту та проведення допиту особи в аспекті поліпшення обстановки давання показань.

Ключові слова: помилки в показаннях, допит свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів, процес формування показань, обстановка давання показань, тактика підготовки до допиту, тактичні прийоми допиту.

Статья посвящена некоторым проблемам определения механизма формирования ошибочных показаний. Осуществляется анализ воздействия обстановки дачи показаний как фактора процессуального принуждения на допрашиваемое лицо, которое дает ошибочные показания. Делается вывод о необходимости смены тактики подготовки к допросу и проведения допроса лица в аспекте улучшения обстановки дачи показаний.

Ключевые слова: ошибки в показаниях, допрос свидетелей, потерпевших, подозреваемых, обвиняемых, экспертов, процесс формирования показаний, обстановка дачи показаний, тактика подготовки к допросу, тактические приемы допроса.

Pereverza O.Ia. THE ENVIRONMENT OF ERRONEOUS TESTIMONY (PROCEDURAL IMPACT) AS A FORMING PART OF THE PROCESS OF ARRANGING TESTIMONY

The article is devoted to some problems of determining the mechanism of erroneous testimony formation. It carried out the analysis of the impact of testimony situation as a factor of procedural coercion on the interrogated person, which gives erroneous testimony. It is concluded that there is a necessity to change the preparation tactics for the interrogation and questioning the person in terms of improving the environment of testimony.

Key words: erroneous testimony, interrogation of witnesses, victims, suspects, defendants, experts, process of formation of evidence, environment of testimony, tactics of interrogation preparation, interrogation tactics.

Постановка проблеми. Показання різних учасників кримінального процесу є одним із основних джерел доказів. Згідно зі ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою в учиненні злочину, доки її вина не буде доведена в законному порядку й установлена обвинувальним вироком суду. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [1].

Допит – це один із різновидів спілкування, у ході якого передається інформація. Відповідність цієї інформації об'єктивній дійсності залежить також і від того, наскільки адекватно допитувана особа передає наявну інформацію та наскільки правильно вона сприйнята тим, хто допитує.

Ступінь розробленості проблеми. Актуальність дослідження зумовлена й тим, що 13.04.2012 р. Верховною Радою України було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) України, у якому змінилася процесуальна регламентація проведення допиту як різновиду слідчої (розшукової) дії, з'явилися статті: 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», 224 «Допит», 225 «Допит свідка, потерпілого у ході досудового розслідування у судовому засіданні», 226 «Особливості допиту малолітньої або не-

повнолітньої особи» [2]. У теорії кримінального процесу питання процесуальних основ допиту та формування показань розглянуто в працях таких учених, як Є.Є. Демидова, О.П. Острійчук, О.В. Ряшко, С.В. Страхова та інші [3; 4; 5; 6]. У криміналістичній літературі дослідженню тактики проведення допиту приділяли увагу криміналісти: В.В. Баранчук, І.А. Колесник, О.М. Кулешова, Н.В. Павлюк, В.Ю. Шепитько й інші [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]. Не обійшли увагою це питання й практичні працівники в інформаційних джерелах [4; 5; 6; 16] і науково-практичних коментарях [17; 18]. Водночас відсутнє окреме обґрунтоване визначення впливу обстановки давання показань на механізм формування помилкових показань і не розглянуті проблеми тактики допиту свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачуваних, які дають помилкові показання під впливом обстановки давання показань.

Метою статті є розв'язання деяких дискусійних проблем, які залишаються поза увагою вчених, а саме: по-перше, визначення впливу обстановки давання показань як фактора процесуального тиску на допитувану особу, котра дає показання; по-друге, зміна тактики підготовки до допиту і проведення допиту особи в аспекті поліпшення обстановки давання показань.

Виклад основного матеріалу. Криміналістика вивчає дві групи закономірностей: закономірності скоєння злочину та закономірності розслідування злочину. Це вивчення неможливе без аналізу обстановки скоєння злочину й обстановки, у якій проводиться розслідування. Проблеми обстановки злочину як об'єкту пізнання приділено увагу окремих досліджень. Зокрема, В.А. Динту [19] зумовлює обстановку скоєння злочину (як елемент криміналістичної характеристики) матеріальним, мікросоціальним і морально-психологічним середовищем, у якому вчиняються дії щодо підготовки, реалізації та приховування злочину [19, с. 393]. Але розслідування злочину відбувається також у конкретній обстановці (середовище матеріальних і морально-психологічних факторів), яка накладає відбиток на якість здійснення кримінального провадження. Особливу увагу в цьому напрямі треба приділити обстановці давання показань, оскільки слідчий, прокурор, слідчий суддя більшу частину свого часу приділяють саме отриманню показань.

Помилки в показаннях у межах окремого дисертаційного дослідження аналізувала І.А. Колесник, котра детально визначила сутність добросовісних помилок у показаннях і відокремила притаманні їм ознаки; розглянула види добросовісних помилок і здійснила їх класифікацію; виявила закономірності у формуванні показань на стадіях сприйняття й запам'ятовування, визначивши чинники, що сприяють виникненню добросовісних помилок; провела системний аналіз особливостей механізму формування показань під час відтворення показань; установила причини виникнення добросовісних помилок у процесі формування показань, відокремила підстави їх поділу та розробила наукову класифікацію цих причин [10, с. 4]. Аналізом поняття помилки й видами помилок у показаннях неповнолітніх займався Н.В. Павлюк [12, с. 254–260]. О.П. Невельська-Гордєєва підкреслює, що логічні помилки є прийомами маніпулювання свідомістю, і виділяє паралогізми й софізми. Перші пов'язані з несвідомим порушенням логічних правил, недостатнім знанням предмета аргументації або неухважністю; останні пов'язані зі свідомим порушенням правил і законів логіки. Логічна помилка, здійснена несвідомо, називається «втрата тези» [20, с. 43, 46].

Виникнення добросовісних помилок у показаннях допитуваних на стадії відтворення, на думку І.А. Колесник, залежить від а) темпераменту, характеру, вікових властивостей та інших індивідуальних психологічних рис; б) словникового запасу; в) рівня інтелектуального розвитку; г) особливостей пам'яті допитуваного; д) психічного стану (емоційної напруженості, страху тощо); е) часу, що сплинув із моменту події злочину до відтворення сприйнятої інформації на допиті; є) патологічних дефектів психіки допитуваного [10, с. 8–11]. Н.В. Павлюк аналогічно ділить помилки залежно від етапу формування показань на помилки сприйняття, запам'ятовування, відтворення [12, с. 254–260].

Але ці автори, називаючи види помилок на стадії відтворення показань, не приділяють

увагу тому факторові, що відтворення показань (як процес передання інформації) відбувається в конкретній обстановці допиту (яка може бути сприятливою та несприятливою). Вона впливає на якість отриманих фактичних даних (доказів), а також на достовірність показань (як джерел доказів).

Тому в межах статті зупинимося на проблемі помилкових думок, що виникають унаслідок впливу обстановки, у якій даються показання (процесуальний вплив). Про проблему впливу обстановки, у якій даються показання, на достовірність показань осіб є тільки незначні нагадування в деяких джерелах [21, с. 75; 11, с. 198–200].

О.М. Кулешова ще в 1904 р. досліджувала психологію показань свідків та підреслювала, що «крім помилок, породжаємих временем, устранимы ошибки, которые возникают в тот самый момент, когда со свидетеля снимают показание. Большая роль играет здесь, повидимому, та обстановка, в которой свидетель дает свое показание; но влияние ее пока еще весьма мало изследовано. Сь одной стороны, простой человекъ теряется при торжественных формах судебной процедуры, но едва ли не опаснее чрезмърная простота, ослабляющая столь цънный контроль воли надъ воображеніемъ: нигдъ, кажется, не курсирует, столько бессознательной лжи, как в дружеской бесъдъ в уютной домашней обстановкъ» [11, с. 198].

Н.І. Гаврилова пояснює, що «майже для кожної людини сам факт виступу як свідка й давання показань у незвичайній обстановці є винятковою подією. Природно, що при цьому багато людей відчувають боязкість, скутість, загальмованість, що гнітюче діє на всі психічні функції ..., у людини виникають тривожність, підозрлість, невпевненість у собі, що породжують різноманітні помилкові оцінки, судження та дії» [21, с. 75].

Обстановка давання показань має такі складові: місце, час давання показань, морально-психологічне середовище. Саме ці фактори впливають на сприятливість або несприятливість обстановки давання показань. Як обґрунтовано підкреслює І.А. Колесник, наявність добросовісних помилок у показаннях допитуваного визначає слідчу ситуацію безконфліктною, оскільки інтереси останнього і слідчого збігаються: обидві сторони прагнуть установити істину в справі [10, с. 10].

Із прийняттям 13.04.2012 р. КПК України змінилася процесуальна регламентація визначення місця проведення допиту. Так, відповідно до ч. 1 ст. 224 КПК України, допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати [2]. Коментар до вищевказаної статті підкреслює: «... місце допиту визначається слідчим самостійно, виходячи з обставин кримінального провадження і обраної тактики. Як правило, допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування. Разом із тим закон надає слідчому право допитати особу в іншому місці за погодженням із особою, яку необхідно допитати. Це може бути місце її проживання, роботи, відпочинку,

навчання, лікування, відбування покарання, тримання під вартою або інше місце перебування особи. Допит за місцем проживання або роботи доцільно проводити, якщо, наприклад, кілька свідків проживають або працюють в одному місці, якщо слідчий не бажає передчасно розголошувати факт їх виклику для допиту; якщо явка свідка або потерпілого утруднена (хвороба, похилий вік, наявність малолітніх дітей та ін.) тощо. Закон (ст. 104 КПК України) не містить вимоги про необхідність обов'язкового мотивування рішення допитати особу не в місці провадження досудового розслідування. Проте у вступній частині протоколу допиту, яка складається відповідно до вимог п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України, доцільно зазначити цей факт, а до матеріалів кримінального провадження долучити документ, що пояснює вказане рішення (наприклад, довідку лікаря про стан здоров'я особи, копію лікарняного листа тощо). Закон установлює неможливість проведення допиту не в місці проведення досудового розслідування без попереднього погодження із особою, яку має намір допитати слідчий чи прокурор, тобто в будь-якому випадку, незалежно від процесуального статусу особи, яку мають намір допитати, якщо ця слідча дія проводиться не за місцем досудового розслідування, місце допиту потрібно додатково погодити [17]. Деякою мірою автори суперечать самі собі, мотивуючи намір слідчого здійснити допит не за місцем проведення слідства «небажанням передчасно розголошувати факт виклику для допиту», тому що законодавець передбачає погодження місця допиту з допитуваною особою, яке не можна здійснити не розголошуючи факту виклику на допит.

Форма погодження законодавством не передбачена, тому що не передбачені дії слідчого, коли, наприклад, допитувана особа не бажає, щоб допит проходив за місцем роботи або навчання допитуваної особи за тими чи іншими обставинами (небажання розголошувати за місцем роботи або навчання факту допиту незалежно від статусу допитуваної особи). Під час допиту за місцем роботи або навчання існують позитивні фактори – для допитуваного це знайома обстановка, йому легше сконцентрувати увагу на даванні показань, що знижує фактор процесуального тиску на допитувану особу і зменшує нервування допитуваної особи, а як наслідок – зменшується кількість помилок під час відтворення показань; з іншого боку, на місці роботи або навчання існують деякі труднощі з відволіканням від теми допиту у зв'язку з суміщенням допиту з професійною діяльністю особи. Наприклад, коли в приміщенні, де проводиться допит, працюють ще інші особи, іншого приміщення, де можливо було б провести допит, немає; або коли здійснюються телефонні дзвінки; або заходить хтось до кабінету. Усі ці фактори, які відволікають, можуть зумовити формування помилкових показань.

На обстановку допиту в місці проведення значно впливають також особи, які присутні під час його проведення. Вони формують морально-психологічне середовище допиту. В.В. Баранчук, аналізуючи проблеми засто-

сування психологічних знань під час допиту, підкреслює, що педагоги, які не мають досвіду участі в допитах, якщо перед ними не ставлять конкретні практичні професійні завдання, досить формально ставляться до виконання своїх професійних обов'язків. Вони самі ніяковіють, оскільки участь у цьому процесі для них є незвичайною [8, с. 266].

Обстановка допиту неповнолітнього обвинуваного повинна бути такою, щоб він почував себе вільно, не відчував страху, але водночас розумів важливість допиту. Неповнолітній свідок під впливом незвичайної для нього офіційної обстановки допиту наговорить і те, чого не було, чого він не бачив і не чув, у чому не брав участі. Недаремно в народі є прислів'я: «У страху очі великі». Усе зазначене деякою мірою може стосуватися в певних випадках і допиту повнолітнього свідка, потерпілого або підозрюваного.

Н.В. Павлюк, аналізуючи проблеми підготовки до допиту неповнолітніх, підкреслює, що обрання місця проведення допиту є серйозним питанням. Згідно з досвідом юридичної практики допит, неповнолітніх молодших вікових груп найдоцільніше проводити в обстановці, добре знайомій і звичній для допитуваного, – дитячому садку, школі чи квартирі неповнолітнього. Кабінет слідчого не буде вдалим місцем допиту неповнолітніх молодших вікових груп. Як альтернативу рекомендується використовувати спеціально обладнаний кабінет психолога, куди слідчий може викликати разом із законними представниками та іншими учасниками кримінального провадження. Допит неповнолітніх старших вікових груп, навпаки, доцільно проводити в кабінеті слідчого, оскільки офіційна, ділова обстановка в поєднанні з роз'ясненням слідчого про необхідність розповісти все, що неповнолітньому відомо, підкреслює важливість усього, що відбувається. Бажано, щоб у кабінеті під час допиту не знаходилися зайняті своїми справами інші слідчі й сторонні особи, щоб на столі в слідчого не було ніяких зайвих предметів [14, с. 189]. Н.В. Павлюк пропонує змінити КПК України, щоб допит неповнолітнього підозрюваного проводився негайно, щоб неповнолітній із недостатнім життєвим досвідом «не встиг самостійно деформувати уявлення» [14, с. 181]. Новелою кримінально-процесуального законодавства є ст. 225 КПК України, яка передбачає можливість допиту свідка або потерпілого на досудовому слідстві в обстановці судового засідання (проводиться в залі судового засідання або на виїзному судовому засіданні). Ця незвична для особи обстановка та хворобливий стан особи або наявна небезпека для життя і здоров'я особи можуть накласти відбиток на помилковість деяких аспектів показань особи через розширене коло учасників допиту.

Іншим фактором, який визначає обстановку допиту, є тривалість його проведення. Частина 4 ст. 223 КПК України встановлює, що проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (із 22 до 6 годин) не допускається, за винятком невідкладних випадків. Також ч. 2 ст. 224 КПК України встановлює, що допит не може продовжуватися без перерви понад дві го-

дини, а загалом понад вісім годин на день. Для неповнолітньої або малолітньої особи законодавець установив ще більш сувору норму: згідно з ч. 2 ст. 226 КПК України, допит не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Як справедливо зазначено в коментарях до КПК України, це зумовлено такими факторами: тривалість допиту визначається часом, необхідним і достатнім для отримання від допитуваного в розумному режимі відомостей, що мають значення для кримінального провадження; проведення допиту пов'язане з важким психологічним напруженням, тому через кожні дві години допиту слідчий повинен робити перерву. Закон не передбачає тривалості перерви. Слідчий визначає її за своїм внутрішнім переконанням. Але варто пам'ятати, що довготривалий допит може мати негативний результат, оскільки допитуваний утомлюється, знижується його пам'ять, виникає роздратованість, психологічний дискомфорт тощо. Штучне затягування допиту може розглядатися особою як негативний вплив на неї, катування або нелюдське поводження. Отже, під час визначення загального часу для допиту, а також часу для перерви потрібно враховувати вік особи, яка допитується; стан її психіки; психологічний контакт зі слідчим; можливий хворобливий стан, що підтверджений довідкою лікаря чи самостійно встановлений слідчим; час, який потрібний для відпочинку, прийому їжі тощо. Оскільки проведення допиту пов'язано з важким психологічним напруженням, діти швидко втомлюються, стають неуважними. Допомогу в цьому їм можуть надати законні представники, педагог, психолог чи лікар, які присутні на допиті. У будь-якому випадку варто враховувати вік дитини, її процесуальний статус, психічне здоров'я, психологічні особливості, здатність швидко втомлюватися, уміння зосереджувати увагу тощо [17]. Визначення обґрунтованої тривалості допиту неповнолітніх детально здійснювалося в дослідженні Н.В. Павлюк [14, с. 190–195], тому ми зупиняємося на цій проблемі не будемо. Але в літературі, на жаль, немає рекомендацій, де проводити перерву допитуваної особі, чи може вона залишати кабінет слідчого або місце допиту. Час очікування може вплинути на можливі помилки в показаннях, тому що допитувана особа, очікуючи, може на підсвідомому рівні придумати факти, які не відповідають дійсності.

Зупинімося на проблемі зміни тактики підготовки до допиту та проведення допиту особи в аспекті поліпшення обстановки давання показань. У криміналістичній літературі в тактиці проведення допиту розписані такі етапи: 1) підготовка до проведення допиту; 2) тактичні прийоми проведення допиту; 3) фіксація ходу й результатів допиту [9; 15, с. 45–67].

Чималу роль під час проведення підготовки до допиту відіграє аналіз факторів, за допомогою яких можна встановити психологічний контакт. На це не раз указувалося в літературі [7]. Для поліпшення тактики підготовки до допиту та проведення самого допиту необхідно зробити таке:

1) у ході підготовки до допиту обґрунтовано вибирати середовище матеріальних і морально-психологічних факторів, у яких буде проводитися допит залежно від слідчої ситуації (місце проведення допиту, тривалість допиту залежно від вищевказаних аспектів впливу обстановки на допит);

2) вибирати на один день проведення допиту такий обсяг для отримання інформації, щоб можливо було провести допит у стислі терміни, роблячи нечасті перерви, оскільки зайва перерва може призвести до процесуального впливу обстановки на давання помилкових показань;

3) для перерви під час допиту підготувати заздалегідь облаштоване місце;

4) обґрунтовано підходити до вибору присутніх на допиті осіб;

5) слідчий повинен коригувати власний стан, бо виявлення слідчим під час допиту будь-якої знервованості, хвилювання призводить до того, що цей стан передається й допитуваній особі, а це може зумовити перекручування показань навіть добросовісного свідка або істотну неповноту показань.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. По-перше, потрібно враховувати обстановку давання показань (місце, тривалість, час допиту, присутність інших осіб) у механізмі формування помилкових показань, оскільки відтворення показань проводиться в конкретній обстановці. По-друге, під час допиту обґрунтовувати предмет допиту, тривалість перерв, місце знаходження під час перерви допитуваної особи; коригувати кількість присутніх на допиті осіб, а також психологічний стан самого слідчого. Усе це є гарантією якісного розслідування кримінальних проваджень, на основі чого реалізується основна засада судочинства (п. 3 ч. 3 Конституції України) – забезпечення доведеності вини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР станом на 15.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : portal.rada.kiev.ua/http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI станом на 13.05.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Демидова Є.Є. Сутність допиту судового експерта / Є.Є. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 276-287. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/6219>.
4. Острійчук О.П. Показання в системі процесуальних джерел доказів О.П. Острійчук // Юридичний журнал. – 2013. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.poltava.ua/index.php?id=pokazannya-v-sistem-procesualnih-dzherel-dokazv>.
5. Ряшко О.В. Забезпечення законності та захисту потерпілого в ході проведення допиту міліцією (поліцією) / О.В. Ряшко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/556-protses/15093-2011-01-21-05-54-42.html>.
6. Ряшко О.В. Психологічні особливості допиту підозрюваного під час досудового слідства / О.В. Ряшко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/556-protses/15092-2011-01-21-05-53-45.html>.
7. Баранчук В.В. Етапи формування психологічного контакту при допиті / В.В. Баранчук // Теорія і практика правознавства : електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад.

- України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – Вип. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/44_1.pdf.
8. Баранчук В.В. Проблеми застосування психологічних знань при проведенні допиту / В.В. Баранчук // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – Вип. 101. – С. 263–269. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/2377>.
9. Когутич І.І. Криміналістика : [курс лекцій] / І.І. Когутич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mego.info/матеріал/2-підготовка-до-проведення-допиту>.
10. Колесник І.А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / І.А. Колесник ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, наук. керівник В.Ю. Шепітько, офіційні опоненти: В.Г. Лукашевич, П.Д. Біленчук. – Х., 2010. – 19 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.
11. Кулишева Е.М. Психология свидетельских показаний и судебное следствие / Е.М. Кулишева // Вестник права. – 1904. – № 8. – С. 171–212.
12. Павлюк Н.В. Типові помилки в показаннях неповнолітніх: сутність і види / Н.В. Павлюк // Проблеми законності : зб. наук. праць. – К., 1976–2010. – Вип. 106. – 263 с. – С. 254–260. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/2992>.
13. Павлюк Н.В. До питання про застосування науково-технічних засобів під час фіксування показань неповнолітніх / Н.В. Павлюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2013. – Вип. 26. – С. 201–209. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/6233>.
14. Павлюк Н.В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх під час досудового розслідування / Н.В. Павлюк // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2013. – Вип. 25. – С. 186–196. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/6247>.
15. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого / В.Ю. Шепітько. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Одиссей, 2013. – 232 с.
16. Страхова С.В. Актуальні проблеми застосування положень кримінального процесуального кодексу України щодо окремих слідчих дій / С.В. Страхова // Юридичний науковий електронний журнал : електронне наукове видання, основане юридичним факультетом Запорізького національного університету. – 2014. – № 2 – С. 107–111. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lsej.org.ua/index.php/nomerizhurnalu?id=23>.
17. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1233090949171/pravo/kriminalniy_protseusualniy_kodeks_ukrayini_naukovo-praktichniy_komentar.
18. Гетьман А. Науково-практичний коментар до нового Кримінально-процесуального кодексу України від 13.03.2012р. № 4651-VI / А. Гетьман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.global/ugolovno-protseusualnoe-uchebnik/stattya-dopit-50461.html>.
19. Динту В.А. Обстановка злочину як об'єкт доказування / В.А. Динту // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 69. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arpr.in.ua/v69/62.pdf>.
20. Невельська-Гордєєва О.П. Логічні помилки як прийоми маніпулювання свідомістю / О.П. Невельська-Гордєєва // Логіка і аргументація в праві : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 24 квіт. 2013 р. – Х., 2013. – С. 43–47. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/9556>.
21. Гаврилова Н.И. Ошибки в свидетельских показаниях (Происхождение, выявление, устранение) : [методическое пособие] / Н.И. Гаврилова. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1983. – 136 с.